

Txabo Zuberotarra eta Lehenengo Karlistada

(Zenbait izkriburen berri)

IGARA'K

Oso txalogarria da JAKIN-en asmoa. Alegia: Euskal Herrian gertatutako lehendabiziko karlistada sakonki aztertzea.

Alde batetik, lehenengo karlistadaren garaiean hasi zan suntsitzen gure herrian, Europako bazter guzietan bezela, liberalismoaren aurreko mundua. Euskal Herri modernoa urte haietan hozitu zan.

Ekonomiari dagokionez, XIX-gn. mendeko hasiera hartan sortzen hasi zan Bilboko inguruetan batez ere industria berria; eta aspaldiko olei, azkar nagusitu zitzairen. Politikari dagokionez, berriz, urte haietantxe nabarmendu zan Foruen kontrako oldarra: gerra aurretik ere (Baionako eta Cadizko bilkuretan, esate baterako) beltz agertu zan gure Legearen etorkizuna, eta Euskal Herria'ren beregaintasunaren segida. Erlijioaz krisi bera ageri zan; eta Elizak, bestetan bezela, zituen abantailak galtzeko bildurrak eraginda, eskuindarren alderdia aukeratu zuen nabarmenki, eskubidearen eginkizuna jainkogabeen eskuetan utziz. Alvarez Mendizabal'en neurriak bidezkoak ziran, eta guztiz beharrezkoak. Baina 1833-ko erresuma ez zan bat eta ez berdina. Euskal Herriko karlismoa eta beste tokietakoa ez ziran inundik ere berdinak: aski da orduko liburuak irakurtzea huntaz konturatzeko. Hain zuzen ere karlistadaren ONDOTIK hasi zan Euskal Herria lege, hizkuntzaz eta bihotzez erdalduntzen.

1833-ko Euskal Herria eta gaurkoa ez dira batere antzekoak. Hiriburuak txikiak ziran: Bilbo bera (Unamunoren izkribuak lekuko, nahiz gure filosofoa geroago sortua izan) herriska-kutsuak markatua zan. Areago Donostia, murru artean sartua. Iruña, Nafarroa guzia bezela, gainbehera zijoan, aspaldidanik bezela. Bizkaiko miak berak ez ziran ausarki lanean ari, Foruak ez baitzuen uzten burdina librok i Bizkaitik atera eta nun-nahi saltzera.

TXAHO ZUBEROTARRA TA LEHENENGO KARLISTADA

Liberalismoa (orduko «ezkerra») erdaldun zan, eta erdaltzalea (eta hala egon da gure mendera arte); eta Bilbon eta Donostian aurki zitekean, «jauntxo»en artean eta frantsestutako burgesen artean.

Hiritiatik at, eta Euskal Herri guzian, Foruan aldeko sendimendua zan guztiz nagusi: azpian zegoen herria karlista zan, puntuzkoak liberal. Soziologiari dagokionez, Euskal Herriko karlismoa euskalduna zan: alegia, herrian errotua, herri xehearen eta nekazarien alderdia, hizkuntzaz euskaldun hutsa. 1833-an euskera entzuten zan Tafallako eta Lizarrako inguruetan; eta Orduña, Laudio eta Barakaldo gaurko Motriku bezin euskaldunak ziran. Hauxe adierazten zuten oharkabean 1840-ean «Panorama Español» liburu-sortaren egile liberalek, euskaldun karlista batalloi ezagugarri nagusitzat gerra-dei hau jarri baitzuten: «Aurrera mutillaaa» (sic).

Nafarroan bestalde, kutsu hitsa utzi zuten Baztanen eta Borundan Ipar-aldetik igesi etorritako euskaldun apaizek. Frintzia-aldeko Euskal Herriaren Erreboluzioa frantsesez etorri zan, Euskal Herriaren kontra; «Askatasuna», bertako askatasunen kontra; eta dana bertako apaiz apalen kontra, gainera. Garat-tarrak ez ziran oso elizkoi agertu (huntan Garat-tarrak Txaho'ren aintzindari izan ziran); eta beren euskaltzaletasuna laister iraungi zan Parisko bulegoetan eta Descartes-kerian.

Zein izan zan, giro nahasi hartan, euskaldun karlismoaren kakoa? Eztabaida luzea izan da huntaz, gerrate hartan jokatu zana Euskal Herriaren politika-etorkizuna izan baitzan.

Lekuko bikaina dugu, beraz, Txaho. Eta artikulu labur huntan argi pittin bat egiten saiatuko naiz.

TXAHO-REN IRITZI NAGUSIA

Agustin Txaho Atarratzen jaio zan (Tardets frantsesez); eta Zumalakarregiren izenak erakarririk, Nafarroara igaro zan 1835-ean, ormaiztegiar buruzagiaren gorenaldian beraz. Karlista gerratea eta euskaldun gerrilleroak zuzenki ezagutu zituen. Txaho, bestalde, liberala eta euskalduna zan ezker, oso interesgarria zaigu bere iritzia; euskaldun liberalak erdaltzaleak baitziran eskuarki, eta Zumalakarregi «hiltzaile» aren etsai porrokatuak.

Txaho, halere, erreboluziozale izanagatik ere (1848-ko ezkeraldian, postu gorenetan ibilli zan gure zuberotarra) karlisten ALDE agertu zan bere «Voyage en Navarre» liburu irakurgarrian. Entzun dezagun: «Les Hauts Navarrals (Nafarroa Goraleko nafarrak, Baxenabarrekoak barne

sartu gabe) et les Cantabres (orduko hizkeraz Arabak, Bizkaiak eta Gipuzkoak «Cantabria» osatzen zuten erdaldunen esanez) sont aujourd' hui en armes de l'autre côté des Pyrénées POUR DEFENDRE, CONTRE LES IMPERIAUX DE LA CASTILLE, LEUR NOBLE INDEPENDANCE ET L'INDIVIDUALITE DE NOTRE RACE primitive et solaire, sous le COMMANDEMENT D'UN CHEF librement élu, ZUMALA-CARREGUI, et sous le DRAPEAU NOMINAL d'un Seigneur et Roi, Don Carlos». (91 gn. horr.). Eta beste batean hau dio: «Les sophistes avaient prononcé l'arrêt de mort sur UN PEUPLE HEROIQUE, idolâtre de ses INSTITUTIONS EGALITAIRES ET DE SA NATIONALTE ORIGINELLE: ils ne cessaient d'invoquer contre lui la brutalité du sabre... J'y défendis avec un zèle plus ardent qu'adroit LA CAUSE DE CES HOMMES LIBRES QUI SONT MES FRERES» (7 gn. h.).

Txaho-ren iritzi hau, noski, ez dute begi onez hartu den-denek. Jatorriko euskalduntasunetik euskaldun karlismoa urrundu ala, Txaho-ren iritziatik ere urrundu da. Eta, denbora berean, abertzaleen aldetik ezagutarazi da gehien bat Txaho-ren lekukotasuna azken urteotan. Hau kaokoaren argigarri izan dakiguke.

Mugarri batzuk besterik ez ipintzekotan, Txaho-ren ideiaaren alde dator Irujoren «Inglaterra y los Vascos» liburua; eta oso berriki, 1968-ko Apiririlean, hildo berean agerrarazi du zenbaki berezi bat «Enbata» Mogimenduak, Txaho-ren tesiak xehetasunez ezagutaraziz.

Egia ote zuen Txaho-k, beraz? Zein zan 1833-ko euskaldun karlisten helburu eta bultzatzaile nagusia?

Ba legoke huntaz idazterik; eta egin egin beharko litzake. A. Villasanteren ustez, esate baterako, huntan iritzi ofizialei jarraituz, Txaho-ren iritzi horiek zentzugabekeria hutsa dira: «No hace falta decir que su visión de la guerra carlista y de los propósitos de Zumalacárregui, más que a la realidad histórica, se ajustan a sus propias intuiciones de 'vidente'» (Historia de la Literatura Vasca, 160 gn. h.).

Uste dugu, halere, Txaho-ren iritziak bertago dirala Kondairazko egiatik, Villasanteren esan arinak baino. Hau frogatzekotan, orain arte aipatu ez diran idazki labur batzuk irakurraraziko ditugu.

TXAHO-REN ALDEKO IZKRIBU BATZUK

Irujoren «Inglaterra y los Vascos» liburu ezaguna da euskaldun intelektualen artean. Lord Carnarvon, Hay, Viardot, eta gainerakoen iritziak liburu hortan aurki ditzake irakurleak; eta noski, Txaho-ren aldekoak dira.

Besterik aipatuko dut, beraz.

Oso irakurgarria da, esate baterako, Baionako «Le Phare de Bayonne» liberal kasetak gerrari buruz egunean egunekoa diona. Esate baterako, 1835-eko Garagarrilean, Zumalakarregiren heriotza ematerakoan hau dio: «Qu'on ne s'y trompe pas, le PRINCIPE NATIONAL de la guerre est détruit; reste simplement et à découvert le seul prince absolutiste. Il n'y a plus DE NAVARRE, il n'y a qu'un roi, qui combat la tête nue... La cause PERD CE QUI LA RENDAIT VICTORIEUSE, et ce qui lui donnait outre la force des armes LA FORCE MORALE. Zumalacaregui a entraîné avec lui TOUT UN COTE DE LA QUESTION».

Irakurleak ikus dezakean bezela, iritziz hau eta Txaho-rena ez dira oso desberdinak.

Huna hemen 1856-eko Hoef'er'en «Nouvelle Biographie Générale» izeneko liburu-sorta, XLVI-gn. liburuan, 1.030-gn. horrialdean, Zumalakarregiri buruz diona: «Ainsi mourut LE HEROS DES PROVINCES BASQUES, ADORE DES SIENS malgré sa sévérité et ses accès de colère, admiré même de ses ennemis. Quelque jugement qu'on porte sur la guerre carliste, on ne doit pas oublier QUE LES BASQUES COMBATTAIENT POUR LEURS LIBERTES ET LEURS ANCIENNES FRANCHISES. Ils rencontrèrent DANS ZUMALA-CARREGUI LE CHEF qui leur fallait, et LUI obéirent avec un dévouement sans exemple».

Txorakeriak eta ikusle-keriak ahal dira, beraz, Txaho-ren esanak? Ala egiaren oinarria?

Kontuan hartzekoa da, huni buruz, 1939-an Server Andreak, Lexington-en ezagutarazi zuen ikas-tesia gerrate hartaz. Oinarriztat «Revue des Deux Mondes» dalakoaren albisteak harturik (aldizkari hau gaur berean ere agertzen dala, eta XIX-gn. mendean Europa'ko kasetarik famatuena eta ongienik ikasia zala ez da ahaztu behar), euskaldun karlismoaren azterketa sakon bat egin zuen artikuluetan barrena; eta, Txaho-ren iritzien alde agerturik, hau dio: «Carné se rendait compte, comme Viardot, que LES PROVINCES BASQUES COMBATTAIENT EN REALITE POUR LEURS FUEROS, tout en résistant comme royalistes» (41 gn. horr.). Eta 34-35 gn. horrialdean hau dio: «C'était en Navarre, et dans les trois provinces basques d'Alava, Guipúzcoa et Biscaye que se trouvait la RAISON PRINCIPALE des troubles continuels de la Péninsule: elles étaient des germes de désagrégation dans le corps de l'Espagne. Toujours dans la CRAINTE DE PERDRE LEUR ANCIENNE INDEPENDANCE... Tout d'abord, ELLES NE S'INTERESSAIENT PAS AUX BUTS DU CHEF sous les drapeaux duquel combattaient, mais PLUTOT A LASSURANCE QU'ON LEUR DONNAIT DE CONSERVER LEUR INDEPENDANCE ANCESTRALE».

Euskal herriko karlismoa ez zan bestetango karlismo berbera: euskalduna zan osoki garal hartan.

Euskaldun karlismoa, horregatik, bizi-bizirik zegoen herriaren bihotzean; eta hunen aztarnak dira gaurko Montejurra eta gainerakoak. Hauetan letra izpirituari nagusiturik ere, karlista jendea ez da ohartu; eta aspaldian piztutako suari eusten dio.

Herri guziak laguntzen zuen Zumalakarregi; eta hau baita Zumalakarregik buruzagitzan gogorki jokatzeko hasi aurretik ere: Zumalakarregi Euskal Herrira etorri aurretik altxatu zan Bizkaiara, esate baterako. Zumalakarregi etorri orduko, «lau probintziak» armetan zeuden. Horrelako moimendu zabal eta sakon baten giltzarria (gazteak iskiluak jaso baino lehenago joaten ziran mendira) ezin diteke izan Portugalen bizi zan gizonsko bat. Kakoa besterik zan.

Ezagun xamarra izan arren, bukatzeko, on izango da, nik uste, 1840-ean Balendin Olano gipuzkoar deputatu LIBERALAK egin zuen hitzaldiaren hitz mamitsuenak gogoraztea: «Y entre tantos análisis como se han hecho de la causa de la pacificación, ha de saber el Congreso que LA PRINCIPAL ha sido el haber ido allí el Pretendiente, el haberse casado, el haberse rodeado de gentileshombres... Entonces el país volvió en sí, y dijo: Qué vamos a buscar al otro lado?...

PARA QUE QUEREMOS A LOS QUE HAN VENIDO A MEZCLARSE EN NUESTROS NEGOCIOS? QUEDEMOSNOS SOLOS LOS DE CASA...

Entonces fue cuando se empezó a formar la opinión, la primera idea DE MANTENERSE COMPLETAMENTE VASCONGADOS; Y ESTE JUICIO CRECIO COMO UN REGUERO DE POLVORA... Entonces se empezó a decir: éstos no nos sirven... Entonces, finalmente, se dijo: PUES SOLO LOS DE CASA; y empezó a correr la voz de ojalateros que el Congreso sabe, Y UNA PERSECUCION GENERAL SE LEVANTO CONTRA TODOS LOS QUE NO SON DEL PAIS» (Pi y Margall'en «Historia de España», III-qn. liburuan, 80 gn. horr.). Eta aurreago: «Después de haber defendido a la Reina por seis años... cuando se celebró el Convenio (Bergerakoaz ari da, jakina) me presenté en mi pueblo, ansioso de ver cómo me recibían, atendidos mis compromisos tan graves. EL PUEBLO TIENE 4.000 ALMAS, Y LOS DE LA REINA ERAMOS UNA DOCENA...

Dije a los carlistas: «Olvidemos lo pasado y seamos uno». «Nos uniremos —me contestaron— BAJO NUESTROS FUEROS OBEDECEREMOS a la Reina, y viviremos tranquilos». (Pi y Margall, III, 87).

Txahok xuxen ikusi zuen 1833-1839-ko oerratearen kakoa. Txaho-ren iritzi zuzena zerqatik izan dan baztertua, lardazkatua eta aldrebestua azaldu beharrik ez dago.